

**ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”**

ФАКУЛТЕТ ПО ТЕХНИЧЕСКИ НАУКИ

КАТЕДРА „УПРАВЛЕНИЕ НА СИСТЕМИТЕ ЗА СИГУРНОСТ”

НИКОЛАЙ СТАНЕВ ПРОДАНОВ

**ДЪРЖАВНА ТАЙНА 1948 – 1989 Г. И АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ
НА КЛАСИФИЦИРАНАТА ИНФОРМАЦИЯ:
БЪЛГАРСКИЯТ ОПИТ**

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертация за придобиване на научната степен „доктор на науките”

Научна област 9. Сигурност и отбрана

Професионално Направление 9.1. Национална сигурност

ШУМЕН

2020

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на разширено заседание на катедра „Управление на системите за сигурност“ във Факултета за технически науки на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ на 7 февруари 2020 г.

Дисертацията съдържа увод, четири глави, заключение, списък на използваната литература и архивни материали, всичко 208 стр.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 24 април 2020 г. от 12.00 часа в зала D-4, корпус D на Шуменския Университет на открито заседание на научно жури. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в каб. 107, Корпус 1 на Шуменския Университет, адрес: гр. Шумен, ул. “Университетска” 115.

I. Личните ми мотиви за написването на текста.

Заглавието и съдържанието на дисертацията са пряко повлияни от известната книга на Даниъл Патрик Мойнихан „Секретността: Американският опит”¹. До голяма степен *именно тази книга провокира* моя интерес към разглежданата проблематика.

В книгата си известният американски политик разглежда секретността и нейното място в ерата на модерните комуникации и Интернет. Като председател на Сенатската комисия за запазване и намаляване на държавната тайна (1994-1998) авторът проучва генезиса, развитието и значението на секретността в управлението на САЩ.

Книгата на Мойнихан има силно дискуссионен характер. По същество тя представлява страстен призив към редуциране на секретността. Впечатление прави изводът на автора, че секретността е изборът на губещите, на слабите правителства. В същото време книгата е чудесна илюстрация на тезата, че в наше време трудно се гарантира запазването на каквато и да е тайна. Не без чувство за хумор и самоирония Мойнихан твърди, че държавната тайна може да бъде представена като мрачна нишка, свързваща и обясняваща политическите решения на САЩ по време на Студената война. Според него "секретността е променила хода на Студената война в по-печална посока, отколкото сме предполагали". Изследването на Мойнихан е ценно и с подкрепата, която изрично е заявена в книгата, на процеса на разсекретяване и осигуряване на широк достъп до информация, свързана с националната сигурност. Разбира се, не с всичко заявено в книгата можем да се съгласим. Дори ми се струва, че Мойнихан нарочно е засилил някои публицистични нотки в книгата си, за да я направи по-интересна за масовия читател, който като правило гледа с лошо око на всяко ограничение в информационната сфера.

Изводите на Мойнихан носят в себе си известна противоречивост. От една страна, той призовава „да премахнем държавната тайна, тази най-устойчива регулативна норма на Студената война”, а от друга реалистично признава, че „няма да сложим край на секретността, а и не би трябвало да го правим. В някои случаи тя е и законна и необходима”.

Книгата е публикувана в САЩ през 1998 г. Може да се предположи, че ако авторът бе закъснял с няколко години (има предвид, разбира се, ако изследването бе излязло за пръв път след 2001 г.) книгата би изглеждала по друг начин. Неслучайно споменавам годината 2001. След атентатите от 11 септември с. г. световната концепция за национална и международна сигурност бе подложена на силни изпитания; в някои отношения тя се промени безвъзвратно. Промените се отразиха и в информационната сфера².

Разследването на събитията от 11 септември 2001 г. в САЩ разкри, наред с други слабости, и липсата на ефикасен механизъм за споделяне на информация по въпросите на вътрешната сигурност между различните разузнавателни и правоприлагащи ведомства. Доказано бе, че прекомерно стеснителният подход към приложението на принципа „необходимост да се знае” по отношение на класифицираната информация понякога довежда до синдрома „дясната ръка не знае какво върши лявата”.

¹ Мойнихан, Д. П. Секретността: Американският опит. С., 2002.

² Вж. подробно Синковски, Ст. Неки аспекти и проблеми заштите информация. – Безбедност (Белград), 2004, № 4, 586-587.

Сенатската комисия по разследване на атентатите достигна до извода, че липсата на обективен критерий каква точно информация е необходима на агенциите от системата за национална сигурност и на техните служители води до субективна преценка по прилагането на принципа „необходимост да се знае”. По този повод в САЩ са направени съществени изводи за необходимостта от еволюция от манталитетната нагласа „необходимост да се знае” към „необходимост да се споделя”. Именно на културата на сътрудничество и взаимодействие се гледа като на най-ефективния организационен инструмент за осигуряване на по-добра информационна база, необходима за вземане на решения³.

Другият непосредствен повод, стимулирал интереса ми към проблематиката за секретността и индиректно към написването на този текст са няколко думи от мотивите към *Законопроекта за защита на класифицираната информация*, превърнал се след съответната законодателна процедура в действащия към момента специален закон в сферата на секретността от 2002 г. В частта, в която се отбелязват ползваните източници, се твърди следното: „при изготвянето на законопроекта е използван законодателният опит на редица европейски държави и преди всичко опитът на новоприетите страни - членки на НАТО - Чешката република, Република Полша и Унгарската република.” Въпросното твърдение ни дава право да запитаме ползван ли е при написването на законопроекта опитът на българската система за защита на държавната и служебна тайна, натрупан през ХХ в.? Формулирането на горния въпрос влече след себе си и други – ако този опит е ползван, какви по-точно са заемките; ако не е ползван, кои са причините за неползването; дали тези причини са обективни или някакви други?

Разбира се, част от тези въпроси са риторични. **Българският опит като цяло не се познава, следователно не може да се използва.** Пряко свидетелство, което подкрепя тази констатация е наличието в общественото пространство на неверни твърдения, и то изказани, както от органи на държавна власт, така и от недържавни субекти, които претендират за дълбока експертиза в сферата на секретността. Два примера. Във вече споменатите мотиви към Законопроекта за защита на класифицираната информация присъства следното твърдение: „**За първи път**”⁴ [в България – доп. мое Н. П.] се въвежда принципът „необходимост да се знае”, който възпроизвежда аналогичния принцип "need to know", действащ в рамките на НАТО, състоящ се в ограничаване на достъпа само до определена класифицирана информация и само за лица, чиито служебни задължения или конкретно възложена задача налагат такъв достъп”. По-надолу в текста е показана пълната неоснователност на такава теза. В Становище на Фондация „Програма Достъп до информация“ от 19 август 2019 г. по проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за защита на класифицираната информация се твърди, че *Списък на фактите, сведенията и предметите, съставляващи държавна тайна на Република България* като документ, който урежда обема на понятието „държавна тайна“, се появява **за пръв път** в българската нормативна основа на секретността през 1990 г. Също съвършено невярно твърдение.

³ Попов, В. Трансформация на разузнавателните служби на САЩ. С., 2009.

⁴ Подчертаното мое – Н. П.

На трето място сред мотивите, накарали ме да напиша този текст, е и споменатия току-що законопроект от 2019 г. Той съдържа цели 51 параграфа и по този показател би могъл да се обознача като най-амбициозния проект за изменения в ЗЗКИ. Към момента на защитата на настоящата дисертация законопроектът е „замразен“ и по тази причина няма да бъде разглеждан тук. Ще направя обаче предположението, че авторите на законопроекта явно не познават българският опит отпреди 1989 г. и то най-вече негативните му характеристики. Поради тази причина те, опитвайки се да усъвършенстват нормативната основа на секретността в България, вероятно неволно се връщат към остарели и отречени подходи и конкретни норми.

В общи черти това е, спестявайки излишни подробности, *пътят довел ме до идеята* за написването на този текст.

II. Актуалност на темата.

След 2002 г. в сферата на информационната сигурност в България си съжителстват две, на пръв поглед разнородни тенденции. Едната от тях е стремежът към цялостно намаляване на обема на класифицираната информация и създаването на благоприятни условия гражданите да се запознаят с данни, представляващи широк обществен интерес. Тази тенденция се опира основно на текстовете на два закона – *Законът за достъп до обществена информация* от 2002 г. и *Законът за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия* от 2006 г.

Същевременно през 2002 г. бе приет *Законът за защита на класифицираната информация*, който цялостно уреди сферата на обществените отношения, свързани със секретността. В него е видим стремежът на държавата да се създадат благоприятни условия за ликвидиране на нерегламентирания достъп до класифицирана информация, което е и втората открояваща се тенденция.

Анализът на практиката по прилагането на ЗЗКИ показва устойчиви положителни тенденции. Затова свидетелстват приведените по-долу данни, отнасящи се до последните десетина години и съобщени от Държавната комисия по сигурността на информацията (ДКСИ).

През 2008 г. са регистрирани 9 случая на нерегламентиран достъп до класифицирана информация, през 2009 г. случаите са 35, през 2010 – 26, през 2011 г. няма нито един известен случай на нерегламентиран достъп до класифицирана информация на ниво "Строго секретно". Някои от тези случаи се дължат на загуба на секретните документи, а при голяма част от другите е нарушена отчетността при боравенето със секретната информация и може да се констатира неправилното и съхраняване.

Според ДКСИ към 2010 г. все още е била налице тенденцията за разгласяване на класифицирана информация в средствата за масова информация. „Причина за това са засиленият интерес от страна на представители на медиите към лица, заемащи висши длъжности в държавните институции и политическите партии и/или желание на отделни лица да демонстрират осведоменост, като по този начин търсят медийна изява”, е записано в годишния доклад на ДКСИ за 2010 г. През същата година необосновано висок е бил интересът на български компании към получаване на удостоверение за индустриална сигурност, което им дава право да участват в специални обществени

поръчки у нас и в чужбина. Това обстоятелство създава рискове за нерегламентиран достъп до класифицирана информация.

В споменатия доклад на ДКСИ се твърди, че съдилищата в България подхождат доста небрежно към класифицираната информация. Към 2010 г. от 179 съдилища, регистрирали се, че работят с тайни, едва 157 са назначили служители по сигурността на информацията.

Към средата на 2011 г. 82 022 български граждани са имали достъп до национална класифицирана информация. Причината за този явно засилен интерес към класифицираната информация често се оказва прозаична. Достъпът до класифицирана информация в много ведомства е съпроводен и с финансов бонус към заплатата. В зависимост от институцията той може да стигне 20% от основното възнаграждение. Разбира се, като цяло този подход е целесъобразен – допълнителните служебни задължения, които като цяло са и доста деликатни, трябва да се овъзмездяват⁵. Но в същото време не бива да се допуска на тази основа излишно големият и неоправдан достъп до класифицирана информация. Той изглежда дори парадоксален на фона на други данни. През април 2012 г. е констатирано, че едва 102-ма от всичко 264 общински кметове имат сертификати за допуск до класифицирана информация. Това означава, че останалите 162-ма нямат право да четат военновременните планове и инструкциите за работа при кризи (които по принцип съдържат класифицирана информация), което е пълен абсурд, като се имат предвид техните задължения във визираната област.

В същия този сравнително отдалечен период от време периодично в медиите се появяваха съобщения за случаи на издаване на държавни тайни. Напр. през септември 2011 г. ръководителят на митническата администрация Ваньо Танов бе обвинен от народни представители, че е издал държавна тайна, като е огласил колко трябва да бъде военновременният резерв от гориво на "Лукойл".

Десетина години по-късно годишните доклади относно цялостната дейност по състоянието на защитата на класифицираната информация в Република България звучат значително по-оптимистично. За 2017 г. е направен категоричния извод, че „не беше допуснато настъпване на вреди за националната сигурност в резултат от нерегламентиран достъп“. В същото време продължава да се констатира наличие на пропуски и нарушения в областта на документалната сигурност в органи на местното самоуправление, държавната администрация и търговските дружества. „Установените случаи на нерегламентиран достъп са свързани с неправилно съхранение или загуба на документи, неправилно определяне на нивата на класификация, пропуск да се постави гриф за секретност“⁶.

В теоретичен план *причините за избора на проблематиката и конкретната тема* на тази дисертационна работа произтичат и от обрисуваното по-горе състояние на защитата на класифицираната информация в България. Независимо от визираните позитивни тенденции, следва да се имат предвид и предизвикателствата от последните

⁵ В общи линии, такъв е и подходът в комунистическа България. Вж. напр. Разпореждане на МС № 707 от 25 септември 1963 за заплащане на допълнително възнаграждение за работа с поверителни материали в Научноизследователския институт „Нипроруда“ – София до 10% от основната работна заплата.

⁶ Резюме на Годишен доклад относно цялостната дейност по състоянието на защитата на класифицираната информация в република България през 2017 г., с. 16.

години. В този смисъл са желателни усилия по посока усъвършенстване и на теорията и на практиката по защитата на класифицираната информация. Визирам както конкретни фактически действия на ръководствата на ведомствата, които работят с класифицирана информация, така и засилена контролна работа.

III.Обектът на изследване в дисертационната работа е системата за защита на класифицираната информация в България от 1944 г. до днес, неин *предмет* – изграждащите я елементи и хронологически разрези в контекста на осигуряване на необходимите условия за нейното усъвършенстване в полза на обществото.

IV.Целите на изследването на базата на анализ на еволюцията на системата за защита на класифицираната информация в България са:

1. Да се отговори на въпроса *възможно* ли е в нашата съвременност да се използва теоретичния и практически опит, натрупан в България в периода 1944 – 1989 г. в сферата на защитата на държавната и служебна тайна?

2. Ако на първия въпрос е отговорено положително, да се отговори на втори въпрос, а именно *желателно* ли е да се ползва този опит?

3. Ако и на втория въпрос се отговори положително, да се формулират във възможно най-конкретен вид *аспектите и посоките*, в които може да се ползва този опит.

V.Задачи на дисертацията:

1. да се осъществи представяне на модела за защита на държавната и служебна тайна в комунистическа България;

2. да се направи същото и в съответстващ обем по отношение на актуалните проблеми на сега действащата система за защита на класифицираната информация;

3. да се формулира система от показатели, по които да е възможно да се осъществи сравнение между двата модела;

4. да се осъществи самото сравнение, като в резултат от него се отбележат идентичните решения, близките и подобни решения и аспектите, в които двата модела се разминават;

5. на базата на сравнението да се потърси конкретна реализация на целите на дисертацията.

VI. Изследователски методи и техники. По-съществените от тях са:

1. исторически метод;

2. сравнително-исторически метод;

3. юридически анализ и др.

VII.Предвид поставените цели и задачи на дипломната работа възникват някои предварителни въпроси относно ограниченията пред дисертацията.

Подсистемата за защита на държавната и военна тайна в Българската народна армия и в Министерството на народната отбрана до 1989 г. не е разгледана. Също така не се анализират и някои други подсистеми от голямата система за защита на държавната тайна – напр. секретността в службите за сигурност. Причината за това е голямата им специфичност и необходимостта от нарочна издирвателска работа, което предопределя в общи линии отделно изследване.

Друг въпрос, който е само споменат в дисертацията, е този за отговорността във всичките и разновидности за нарушения и престъпления в сферата на опазването на класифицираната информация. Този въпрос е изцяло юридически и е развит достатъчно широко в специализираната литература. Евентуалното му разглеждане би размило същността на дисертацията и би отклонило нашите мисли от предварително зададените коловози⁷.

VIII. Състояние на литературата.

В българската литература засега липсват както цялостни, така и частни изследвания за системата за защита на държавната и служебна тайна през втората половина на XX век. Заглавията, които все пак можем да посочим, са категорично от групата на изключенията. Някои от тях представляват амбициозни проекти за създаване на цялостна теоретична база за дейностите в сферата на националната сигурност⁸, други представляват опит за фактологично запознаване на по-широк кръг читатели с някои исторически въпроси на секретността⁹. Тук следва да се отбележат и някои публикувани материали на автора на дисертацията¹⁰.

IX. Съдържание, изводи към отделните глави и към целия текст.

Дисертацията съдържа увод, четири глави, заключение, списък на използваната литература и архивни материали.

Първа глава е своеобразна предистория на проблема и съдържа кратък обзор на двете нормативни и фактически съвкупности, които представляват предшественик на основния обект за изследване. Има се предвид защитата на държавната тайна в средствата за масова информация в България преди 1944 г. и съответната система в СССР. Основната идея, довела до включването на тази глава в изследването е, че е невъзможно „тежка“ обществена подсистема като тази за защита на държавната тайна да не акумулира в себе си определена приемственост. В този смисъл може да се предположи, че интересуващата ни обществена реалност след радикалната обществена промяна от 9 септември 1944 г. неизбежно ще носи определени белези на предхождащата я. В края на главата бяха формулирани следните изводи:

(а) Най-сериозният проблем пред цензурната система на България в периода 1879 – 1947 г. е нейната противоконституционност. Водени от желанието си да построят

⁷ Освен това, през 2019 г. Петър Коев защити докторска дисертация в научната специалност „Наказателно право на тема “Престъпления против държавна тайна“ с научен ръководител проф. дн Борис Велчев.

⁸ Напр. **Йончев, Д.** Теория на скритото присъствие. С., 2004.

⁹ Държавна сигурност и опазването на държавната тайна (1944-1991): документален сборник. С., Комис. за разкриване на док. и за обявяване на принадлежност на бълг. граждани към Държ. сигурност и разузнав. служби на Бълг. нар. армия, 2018.

истински демократична държава, депутатите в Учредителното събрание не предвиждат невъзможността да се водят мащабни военни действия без налагането на информационни ограничения и по този начин създават фундаментално юридическо противоречие в българското общество.

(b) Същинската гражданска цензура в България до 1944 г. практически не изпълнява задачи, свързани с опазването на държавната тайна. Посоченото обстоятелство може да се обясни с концептуалните неясноти около самото понятие „държавна тайна“ и разглеждането на целия комплекс от въпроси, свързани със секретността, изключително през призмата на военната сигурност.

(c) Военната цензура в България през разглеждания период преминава през следните по-малко или повече обособени периода.

- Във времето от създаването на Третата българска държава до края на XIX в. въпросите около опазването на военната тайна чрез предотвратяване на нейното проникване на страниците на печата не са актуални.

- Тази възможност започва да се обсъжда към края на века под непосредственото влияние на събития, развили се извън границите на Княжество България.

- Проблемите около военната цензура като средство за охрана на военната тайна започват да се конкретизират след 1903 г., когато постепенно българското правителство приема за неминуем бъдещ военен конфликт с Османската империя.

- Сравнително чисто проявление на военната цензура с цел ограничаване изтичането на поверителна информация към противника има през войните за национално обединение 1912-1918 г. Към края на Първата световна война центърът на усилията на военните цензори донякъде се измества по посока на охраната на политическите интереси на българските управници.

- След войната докъм края на 20-те години на XX в. съществуващата в отделни моменти военна цензура е насочена по-скоро към предотвратяване публичното обсъждане на факти и обстоятелства, свързани със социалните противоречия в страната.

- От края на 20-те години до 1934 г. има преходен период, в който все още колебливо се обсъждат проблемите за военната цензура като средство за опазването на военната тайна. Този процес е в пряка връзка с реорганизацията на българската армия и шумните шпионски скандали от онова време.

- След 1934 г. на практика в страната има действаща военна цензура. Проблемът е, че тя не е в достатъчна степен нормативно осигурена и че не е прокарана ясна граница между държавна и военна тайна.

(d) След 1934 г. започва процес на преливане на гражданска и военна цензура една в друга, което може да се разглежда и като стъпка към създаването на интегрирана държавна система за защита на държавната тайна.

(e) В периода има множество примери за създаване и функциониране на специализирани държавни цензурни ведомства на ниво министерство/Министерски съвет. След 1925 г. важна оперативна роля при осъществяването на цензурната дейност започва да играе отдел „Държавна сигурност“ при Дирекция на полицията.

(f) Визираните ведомства не достигат нивото на централизация и концентрация, на което се намира цензурната дейност в СССР.

Втора глава представлява същинската част от изследването и съдържа опит за цялостно представяне на системата за защита на държавната тайна в Народна република България. Тази глава е написана почти изключително по неизползвани досега архивни материали. Същинското начало на формирането на визираната система е 1947/1948 г. и е свързано както с външнополитически обстоятелства (завършването на процеса на формиране на съветския блок в Европа), така и с вътрешнополитически (приемането на новата Конституция и тръгването на България по пътя на сталинския тип социализъм). Анализът на посочената система позволява да се направят съществени изводи:

Моделът за защита на държавната тайна в Народна република България се формира и развива под въздействието на няколко основни фактора.

(a) На първо място може да се постави външното въздействие. В посочения етап от българската история то се изразява най-вече чрез прякото влияние на съответния съветски модел. Внимателното вглеждане в него ни убеждава, че неговия характер не е еднозначен. Разбира се, идеологическият сегмент в посоченото влияние е ясно видим, но в същото време следва да се отчита и обстоятелството, че в съветския модел е интегриран сериозен международен опит и национална практика. Върху еволюцията на модела оказва натиск и конкретното развитие на международните отношения. Периодите на ескалация на междудържавно и междублоково напрежение пряко водят до възприемане на по-ограничителни нормативни и институционални решения.

(b) Не могат да се пренебрегнат елементите на приемственост с предишния модел за опазване на държавната тайна, най-вече в нейния военен сегмент.

(c) Развитието на обществените отношения в България пряко се отразява на спецификата на управленските решения по отношение режима на секретност.

(d) В немалко случаи, както изглежда, не трябва да се заобикаля въпроса за последиците от активността на конкретни личности.

Моделът за защита на държавната тайна в Народна република България има редица характерни теоретични черти. Към посочените по-горе в текста водещи принципи, които като цяло имат позитивен характер, могат да се добавят и още някои негативни типологични особености.

(a) Моделът е идеологически тежко обременен. В тази посока е достатъчно да се спомене сакралната фраза „предани на народната власт лица“, обозначаваща основното изискване към длъжностните лица, боравещи с информация, която представлява държавна тайна, както и да се припомни особения статус на партийната тайна на БКП.

(b) Идентифицират се сериозни слабости при системното и логически свързано формулиране на най-целесъобразния обем на понятието „държавна тайна“. От една страна, в повечето случаи съответните списъци са „раздути“, в други – в тях има пропуски. Изглежда тези списъци не успяват напълно да изпълнят основната си функция – да прокарат ясна граница между „секретно“ и „явно“ и в определени случаи информация, която не е точно формулирана като „държавна тайна“ е разглеждана като такава.

(с) Крайно негативна юридическа особеност на модела е, че липсват крайни срокове за засекретяване и изобщо не се поставя въпроса за декласификация.

Прилагането на модела също има важни особености.

(а) В много случаи има място типичното за едно недемократично общество надмощие на принципа на целесъобразността над този на законосъобразността. Прави впечатление възможността в определени случаи да се действа избирателно и „персонално“, напр. в случаи на търсене на отговорност за извършени нарушения на режима на секретност. Не се спазват нормативно утвърдените нива на засекретяване.

(б) За визираното надмощие допринася пълната хегемония на подзаконовни нормативни актове при правното осигуряване на модела. В същата посока действа и обстоятелството, че значителна част от тези актове не са обнародвани.

Посочените особености са обясними с оглед общата характеристика на политическия режим в България до 1989 г. Евентуалното приемане на общ закон в сферата на опазването на държавната и служебна тайна е невъзможно, защото той би следвало да се обнародва и по такъв начин широката общественост би получила информационен достъп (макар и частичен) до съществени елементи от тази сфера – напр. дейността на Държавна сигурност, за която управляващите полагат съществени усилия да остане скрита.

(е) Наблюдава се силно ведомствено „парцелиране“. Този детайл до голяма степен е естествен с оглед наличието на някои традиции отпреди 9 септември 1944 г. за самостоятелна ведомствена дейност във визираната сфера, така и с определено напрежение, конфликти и неприязън вътре в комплекса от „силови“ ведомства, донякъде насърчавани от отговорните функционери на Българската комунистическа партия (БКП). Не бива да се пропуска отношението на самата БКП към себе си, като към „държава“ в държавата, както и традиционно високото самомнение на служителите от Министерството на външните работи.

Системата за защита на държавната тайна в СМИ също има някои свои характерни особености.

(а) Тя също е дълбоко обвързана с родни и чужди, по-ранни системи за контрол. Всъщност, би могло да се обобщи, че е трудно да се открият особени национални своеобразия в тази деликатна област на държавното управление. Може би, единствената по-видима разлика е липсата на специализирано учреждение за охрана на държавната тайна в СМИ в годините 1956 – 1971.

(б) Друга отличителна черта на системата, която е по-скоро характерна за цялата цензурна общност, е нейната многопосочност и осъществяването и от различни ведомства. Пряко отношение към реализацията на цензурата имат:

- непосредствените административни ръководители на съответните задължени ведомства;
- отделни структури на ЦК на БКП и най-вече отдел „Агитация и пропаганда“; отдел „Военен“ също има отговорности специално по опазването на държавната тайна;

- различни звена от състава на изпълнителната власт, намиращи се най-вече в състава на Министерството на културата, които имат общи ръководни и контролни функции по отношение на СМИ;
- обособени звена на МНО и на ДС;
- „Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения към МС” (Главлит) и ведомството, което може да се счита за неин частичен приемник – „Главното управление за опазване на държавната тайна в средствата за масова информация”.

От посочените цензурни ведомства безспорно най-съществено значение за онази част от цензурната дейност, която е насочена към опазване на държавната тайна, имат последните две учреждения. Работата по опазване на държавната тайна в СМИ е специфична, тя като цяло има по-дълговременен и устойчив характер в сравнение с политико-идеологическата цензура и изисква специална подготовка на кадрите. Краткият преглед на историята на визираните две ведомства показва съществуването на няколко устойчиви проблема пред цялата система:

- характерът и подчинеността на специализираните служби за охрана на държавната тайна;
- същността и особеностите на нормативните актове, от които те се ръководят в своята работа;
- кадровите проблеми, вкл. и професионалните особености на личностите, които ги ръководят.

Трета глава е концентрирана върху структуроопределящите страни от модела за защита на класифицираната информация, възприет в България след 2002 г. Тази част от работата е написана предимно върху текстовете на основните нормативни документи и върху все още малкото аналитични разработки в посочената област. В главата не са цитирани използваните нормативни документи с оглед облекчаване на текста и поради обстоятелството, че в противен случай би следвало многократно да се цитира Закона за защита на класифицираната информация. В началото на главата е ситуиран кратък очерк за развитието на защитата на държавната тайна в т.н. преходен период – 1989-2002 г. Трета глава няма самостоятелно изследователско звучене, чрез нея по-скоро се цели да се зададе цялостно, макар и конспективно предадено, информационно поле, върху което чрез следващата четвърта глава да се формулират проблемите на системата, според автора.

В четвърта глава е направен опит да се идентифицират някои от основните проблеми на системата в настоящия момент. Разбира се, този опит отразява преди всичко субективните виждания на автора.

В резултат от анализа се достига до извода, че проблемите в България са дълбоко свързани и в определена степен представляват част от световните затруднения в сферата на секретността. Изведени са на преден план три групи проблеми: количествените граници на защитаваната информация; усложнения, свързани с принципа „необходимост да се знае“; колизиата с други важни обществени интереси.

Заклучителната част от дисертацията официално е озаглавена **Изводи и предложения (Вместо заключение)**. Посоченото наименование демонстрира амбицията ми за практическа насоченост на дисертационния труд. Една от съществените съставки на заключителната част е сравнение под формата на таблица между двата модела на защита на класифицираната информация в България (този, който макар и условно можем да наречем модел на НРБ и съвременния). Категоричният извод е, че двата не са толкова различни, колкото изглежда на пръв поглед. Тази тяхна родственоост, от своя страна, отваря поле за заимстване на полезни решения и практики от по-стария модел. Тук са формулирани предложения за промени, които намирам за належащи: актуализация на обема на защитаваната информация; прецизиране на принципа „необходимост да се знае“; по-стриктно спазване на международноправните задължения на Републиката в сферата на секретността. Освен това са добавени няколко теми, които според мен са открити за дебат, макар че лично все още не съм в състояние да направя конкретни предложения.

Останалите заключителни части на работата - списък на използваната литература и архивни материали, списък на приложенията, приложения – не се отличават с оригиналност и следват общоприетите практики.

Х. Автосправка за направените приноси.

1. Независимо от поставените цели и задачи, текстът в значима степен създава представа за цялостното развитие на секретността в България.

2. Очертани са отделните периоди и етапи в развитието на системата за опазване на държавната тайна.

3. Формулирани са съществените външни и вътрешни фактори, въздействали върху системата.

4. Обрисувано е конкретното съдържание на двата преходни етапа в развитието на секретността: 1944-48 г. и 1989-2002 г.

5. Пресъздадена е относително пълна картина на формирането и същността на системата за защита на държавната тайна в условията на НРБ.

6. Доказано е, че системата на НРБ и актуалната са близкородствени, което създава възможности за заимствания и поуки от практиката.

7. Формулирано е авторово виждане за актуалните проблеми пред съвременната система за секретност в Републиката.

8. На базата на знанието за миналото на системата, са направени предложения за усъвършенствания.

XI. Публикации на Николай Проданов по темата на дисертацията.

Проданов, Н. Военната цензура и националната сигурност на България (1879 - края на 40-те години на XX в.). Основни аспекти. — В: *Сборник международна конференция "90 години Балканска война". Кърджали, 8-9 октомври 2002 г.* Б. м., б. г. [2003], 122-140.

Проданов, Н. „Законът за опазване на държавната тайна” (1948 г.) в контекста на политиката на Народна република България в сферата на защитата на класифицираната информация в средата на XX век. – В: *Проблеми на националната и международната сигурност.* Т. 2. Доклади от научна конференция Велико Търново 22-23. 10. 2010 г. В. Търново, 2011, 20-31;

Проданов, Н. Формиране и развитие на системата за опазване на държавната тайна в средствата за масова информация в България 1944 – 1989 г. – В: *Проблеми на националната и международна сигурност.* Т. 3. Сборник статии от международна научна конференция, Велико Търново 2011 г. ISBN 978-954-2968-29-0, В. Търново, 2012, 265-284;

Проданов, Н. Принципът „необходимост да се знае” в рамките на правния статус на класифицираната информация в Република България. – В: *Право, управление и медии през XXI век.* Юбилеен сборник от Международната научна конференция „Право, управление и медии през XXI век” по случай 20-годишнината на Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”. Благоевград, 2012.

Проданов, Н. Актуални тенденции в юридическата защита на класифицираната информация. – В: *Новите предизвикателства пред сигурността.* Научен алманах на ВСУ „Черноризец Храбър”. Серия „Юридически науки и обществена сигурност”, кн. 25. Лятна научна сесия на Юридическия факултет [на Варненския свободен университет], 21-22 юни 2013 г. Варна, 2014, 59-71.

Проданов, Н. Сравнителен анализ на категориите информация, представляващи държавна тайна в България (1948 – 2002 г.). – Във: *Военна академия „Георги Стойков Раковски“ – 105 години знание в интерес на сигурността и отбраната.* Сборник доклади от международна научна конференция 6 – 7 април 2017 г. С., 2018, 40-43.